

УДК 347.77(477)

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»*

Д.В. Куликов

*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет економіки та права «КРОК»*

Право інтелектуальної власності як основа правовідносин у сфері інтелектуальної власності та її місце у структурі українського права

У статті йдеться про право інтелектуальної власності як основу правовідносин у сфері інтелектуальної власності та її місце у структурі українського права.

Ключові слова: інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності, теорія права, правовідносини інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної власності, суб'єкти інтелектуальної власності.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»*

Д.В. Куликов

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет экономики и права «КРОК»*

Право интеллектуальной собственности как основа правоотношений в сфере интеллектуальной собственности и ее место в структуре украинского права

В статье речь идет о праве интеллектуальной собственности в качестве основы правоотношений в сфере интеллектуальной собственности и ее месте в структуре украинского права.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, право интеллектуальной собственности, теория права, правоотношения интеллектуальной собственности, объекты интеллектуальной собственности, субъектов объекты интеллектуальной собственности.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

D. Kulykov
*Graduate Student,
“KROK” University*

The right of intellectual property as the basis of legal relations in the field of intellectual property and its place in the structure of Ukrainian law

The article deals with the intellectual property right as the basis of legal relations in the field of intellectual property and its place in the structure of Ukrainian law.

Keywords: *intellectual property, intellectual property law, theory of law, legal knowledge about the sons of intellectual property, objects of intellectual property, subjects of intellectual property.*

Постановка проблеми

Починаючи з 70-х років XX ст. різко зросла цінність інтелектуальної власності, збільшилися масштаби її використання і швидкість освоєння. Інтелект – «пізнавальні здібності людини» – стає дедалі важливішим фактором суспільного виробництва, а творіння людського розуму набувають значення одного з основних об'єктів економічного обороту.

У вітчизняній літературі в галузі права інтелектуальної власності у підходах до визначення місця права інтелектуальної власності в системі права України склалася певна традиція, згідно з якою право інтелектуальної власності розглядається з точки зору цивільного права. Але право інтелектуальної власності включає норми, характерні для низки галузей права, в тому числі: конституційно-правові; адміністративно-правові; фінансові; цивільно-правові; трудові; інформаційні та ін. Зважаючи на це, з'ясування теоретико-правових засад права інтелектуальної власності в системі права України можна віднести до числа найбільш складних питань теорії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Такий аналіз склали праці вчених в галузі теорії права, цивільного права та права інтелектуальної власності: С.С. Алексеєва, І.А. Білізнеця, Е.П. Гаврилова, Л.Б. Гальперіна, О.В. Дзери, В.А. Дозорцева, В.І. Жукова, В.В. Копейчикова, Н.С. Кузнецової, В.В. Лазарева, О.Г. Мурашина, В.С. Нерсисянца, Н.М. Оніщенко, О.А. Підпригори, П.М. Рабіновича, О.П. Сергєєва, О.Д. Святоцького, О.Ф. Скакун, О.В. Халіпової, Г.Ф. Шершеневича, Т.М. Шамба, Р.Б. Шишки, О.Х. Юлдашева та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Таким чином, на думку автора, назріла потреба провести аналіз з огляду на сьогодення права інтелектуальної власності як основу правовідносин у сфері інтелектуальної власності та її місця у структурі українського права.

Мета дослідження

Полягає в комплексному науковому аналізі місця права інтелектуальної власності в системі права України. Дослідити

право інтелектуальної власності як основу правовідносин у сфері інтелектуальної власності

Виклад основного матеріалу дослідження

Починаючи визначення змісту права інтелектуальної власності як основи правовідносин у сфері інтелектуальної власності, слід нагадати, що його складають правомочності, якими володіє суб'єкт права інтелектуальної власності щодо об'єкта інтелектуальної власності. Характер цих правомочностей, тобто змісту права інтелектуальної власності опирається на практику законодавчого регулювання даного предмета та доктринальні тлумачення.

З точки зору теорії права, під змістом права власності розуміються ті повноваження, якими володіє його суб'єкт щодо його об'єкта. При цьому характеристики, що даються у правовій науці змісту права інтелектуальної власності, є різними й обумовлені вони в першу чергу тим, якої концепції дотримується той чи інший автор стосовно результатів інтелектуальної діяльності, їхньої сутності та правової природи.

Прихильники пропрієтарної теорії визначають зміст права інтелектуальної власності за допомогою класичної тріади правомочностей власника: володіння, користування, розпорядження. Разом з тим трактуються ці правомочності щодо об'єктів інтелектуальної власності кожним автором по-своєму.

На думку Л. Гальперіна і Л. Михайлової, «володіння» означає перебування об'єкта інтелектуальної власності (його матеріального носія) у володінні будь-якої особи; «користування» – експлуатацію об'єкта, тобто вилучення з нього корисних властивостей для задоволення потреб суб'єкта права інтелектуальної власності; «розпорядження» – надану законом можливість визначення юридичної долі інтелектуальної власності [1, с. 37].

В.О. Рассудовський вважає, що «володіння» – це фактичне знання суб'єктом тих ідей і рішень, з яких складається нововведення та засновані на цьому особисті

немайнові права автора. Характеризуючи правомочності користування і розпорядження, В.О. Рассудовський зазначає, що мова йде про виключне право власника в значенні монополії автора, оскільки всі особи можуть скористатися об'єктами виключного права лише з дозволу монопольного володаря (власника) права [2, с. 65]. В.О. Рассудовський вважає, що стосовно об'єктів інтелектуальної власності принципове значення має ефект «розмноження», притаманний продукту творчої праці; що авторська ідея, ставши доступною невизначеному колу осіб, негайно робить їх «знавцями», а отже ніби і співвласниками. В цьому випадку ознака винятковості зникає, натомість автор залишається ніби з «особистими немайновими правами» в оточенні подібних йому «власників».

Зазначені позиції зазнали критики. Так, наприклад, у статті О. Городова [3, с. 9] стверджується, що якщо дотримуватися точки зору Л. Гальперіна і Л. Михайлової, то виникає безліч питань. Зокрема, автор ставить запитання: «як бути в разі передачі матеріального носія творчого результату третій особі? Виходить ніби два власника однієї ідеї, але один із них – також і власник її матеріального носія. Автор залишається з ідеєю, але без носія. Отже, за логікою речей і відповідно до наведеної дефініції правомочності володіння, він вже не володілець, а значить, і не власник». Оцінюючи наведену цитату, хотілося б звернути увагу на те, що в юриспруденції «володілець» і «власник» далеко не одне й те ж, більше того, можна володіти всіма трьома правомочностями в сукупності і при цьому не бути власником щодо певного об'єкта.

Вразливість цих позицій, на наш погляд, очевидна. Кожна з них абсолютизує одну зі сторін об'єкта інтелектуальної власності: або матеріальний носій, або ідею, що становить зміст об'єкта інтелектуальної власності.

А тепер подивимося на визначення правомочності володіння, що дається у правовій літературі щодо речового права власності. Під правомочністю володіння розуміється заснована на законі (юридич-

но забезпечена) можливість мати у себе дане майно, утримувати його у власному господарстві [4, с. 202]. Чи можна використовувати дане визначення володіння, вживши замість слова «майно» – «об’єкт інтелектуальної власності»? Відповідно до нашої точки зору використовувати це поняття щодо права інтелектуальної власності неможливо. На нашу думку, володіти конкретним об’єктом інтелектуальної власності – означає володіти відносно нього всіма правами, передбаченими законом для даного виду об’єктів інтелектуальної власності, за винятком права авторства.

Цікаво, що ще в римському праві, поділяючи речі на «тілесні» й «нетілесні», юристи визначали «нетілесні речі» як «те, що перебуває у праві». Сучасні юристи, наприклад В.А. Дозорцев [5, с. 29], перефразовуючи наведену думку, вважають, що дані об’єкти (об’єкти інтелектуальної власності) є складовою частиною майна, до якого входять в якості об’єктів не саме відкриття, винахід і т.п., а право на відкриття, винахід тощо.

Зазначене положення знаходить підтвердження в нормативно-правових актах. Наприклад, до складу нематеріальних активів об’єктів науково-технічної сфери із зазначенням їхньої вартості включаються в якості облікових одиниць наступні права на об’єкти інтелектуальної власності, якщо вони використовуються в господарській діяльності з метою отримання доходу:

- 1) права, що впливають з належних патентів на винаходи;
 - 2) права, що впливають з патентів на промислові зразки;
 - 3) права, що впливають зі свідчень на корисні моделі;
 - 4) права, що впливають зі свідчень на товарні знаки;
 - 5) права на програми для ЕОМ; права на бази даних;
 - 6) права на топології інтегральних мікросхем;
 - 7) права, що впливають з укладених НТО:
- ліцензійних договорів на використання винаходів, захищених патентами, що належать іншим особам;

- ліцензійних договорів на використання промислових зразків, захищених патентами, що належать іншим особам;
- ліцензійних договорів на використання корисних моделей, захищених свідоцтвами, які належать іншим особам;
- ліцензійних договорів на використання товарних знаків, захищених свідоцтвами, які належать іншим особам;
- договорів на використання об’єктів авторського права та суміжних прав;
- договорів на використання програм для ЕОМ;
- договорів на використання баз даних;
- договорів на використання топологій інтегральних мікросхем;

8) інші права НТО на об’єкти інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до чинного законодавства.

Оскільки мати всі права на об’єкт інтелектуальної власності може тільки його автор (причому особисті немайнові права автора, як відомо, не передаються), то і бути суб’єктом права інтелектуальної власності в повному обсязі здатний лише автор конкретного об’єкта. Всі інші суб’єкти можуть володіти лише окремими правами.

Використовуючи прийом класичної юриспруденції (право власності та інші речові права), назовемо сукупність усіх правочинів, пов’язаних з об’єктом права інтелектуальної власності, інтелектуальними правами, під якими ми розуміємо сукупність виключних (майнових) та особистих майнових прав. На наш погляд, найважливіша відмінність інтелектуальної власності від речової полягає в тому, що право інтелектуальної власності в повному обсязі не передається, воно завжди залишається пов’язаним із творцем, автором того чи іншого об’єкта. Іншими словами, той важко вловимий компонент права власності, який дає нам можливість відрізнити власника від не-власника (титульного власника) і який зазвичай визначають наступним чином: «власник володіє, користується і розпоряджається майном відповідно до своєї волі та в своїх інтересах», відносно права інтелектуальної власності виражається у праві авторства, що ціл-

ком закономірно, враховуючи характер інтелектуальної діяльності. Якщо сказати простіше, то суб'єктами права інтелектуальної власності ми можемо назвати лише первинних суб'єктів, тобто авторів. Похідні ж суб'єкти (спадкоємці та інші правонаступники автора), повинні іменуватися суб'єктами інших інтелектуальних прав, при цьому це не стосується суб'єктів прав на ті об'єкти інтелектуальної власності, на які не встановлюється авторство, – товарні знаки, найменування місць походження товарів та фірмові найменування. Зазначені об'єкти є винятком із загального правила, і питання про віднесення їх до інституту інтелектуальної власності є спірним.

Правомочності користування щодо об'єктів традиційного права власності зазвичай визначають як законну можливість експлуатації, господарського чи іншого використання майна шляхом вилучення з нього корисних властивостей, його споживання (для виробничих або особистих потреб). Таке визначення є досить умовним у застосуванні до права інтелектуальної власності. В якості істотної відмінної риси слід відзначити можливість користування одним і тим же об'єктом інтелектуальної власності для невизначено широкого кола осіб. Ця особливість обумовлена такою характерною властивістю об'єктів інтелектуальної власності, як тиражованість, що неможливо щодо речових об'єктів. Але здійснення правомочності користування не означає, що всі ці особи стають власниками або співвласниками даного об'єкта. З точки зору наших уявлень про речову власність, у даному випадку виникає парадоксальна ситуація, коли суб'єкт користується певним об'єктом, не будучи його власником. Однак за більш детального розгляду цього питання для об'єктів інтелектуальної власності це є закономірним.

Результати розумової діяльності, як правило, створюються не для особистого використання, а для «суспільства»: для об'єктів промислової власності це впливає з їхнього призначення (обов'язковою ознакою їх, як відомо, є промислова при-

датність, що означає не що інше, як масове відтворення та використання винаходу, корисної моделі тощо); а для об'єктів авторського права це визначається цілями творців (авторів): у переважній більшості випадків такими цілями є суспільне визнання твору, що, природно, неможливо без відтворення і поширення. Відтворення, відповідно до чинного законодавства, означає виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер (ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ [6]).

Під «примірником твору» Закон України «Про авторське право і суміжні права» розуміє копію твору, виконану у будь-якій матеріальній формі [6]. Щодо об'єктів патентного права законодавець не дає такого визначення, однак за аналогією можна сформулювати його наступним чином: це відтворення відповідного технічного або художньо-конструкторського рішення та його практичне застосування. І в тому, і в іншому випадках зміст однаковий: всі треті особи («користувачі») мають справу не з оригіналом, а з копією об'єкта інтелектуальної власності.

Саме в силу цієї унікальної властивості об'єктів інтелектуальної власності стає можливою ситуація, за якої різні суб'єкти абсолютно самостійно і незалежно один від одного можуть користуватися одним винаходом або твором. Звичайно, право користування для того, щоб бути правомірним, повинно бути передбачене законом. Звідси, до речі, бере початок одна із найскладніших проблем, пов'язаних із незаконним копіюванням об'єктів інтелектуальної власності. Сучасний рівень розвитку технічних засобів сприяє виникненню умов, коли легко відтворювати подібні об'єкти, а їхня доступність не дає можливості здійснювати належний контроль за законністю таких дій. У результаті «піратство» щодо об'єктів інтелектуальної власності досягло сьогодні небачених

масштабів і є серйозною проблемою для багатьох країн.

Говорячи про «користування» об'єктами інтелектуальної власності, слід також наголосити на тому, що ці об'єкти неспоживні. До деяких із них (наприклад, творів мистецтва) не застосовується поняття морального зносу, оскільки їхня ринкова вартість, як уже зазначалося, з плином часу може навіть зростати.

Правомочності розпорядження в теорії права традиційно розуміють як можливість визначення юридичної долі майна шляхом зміни його приналежності, стану або призначення (у формі відчуження за договором, передачі у спадок, знищення і т.д.) [7, с. 185]. Очевидно, в цілому таке визначення є справедливим для суб'єктів інтелектуальної власності з урахуванням особливостей, характерних для об'єктів інтелектуальної власності. Зокрема, передаватися можуть лише майнові права, тобто права на використання об'єкта інтелектуальної власності.

Прихильники теорії «виключних прав» на результати інтелектуальної діяльності зіштовхуються з проблемою поєднання виключних прав та права авторства. Звідси робляться висновки про певну «подвійність» правовідносин, що виникають з приводу результатів інтелектуальної діяльності. Висуваються різні теорії, що поєднують виключні й авторські права. Цікаво, що представники теорії інтелектуальної власності іноді приходять до аналогічних висновків: наприклад, Л. Гальперін і Л. Михайлова зазначають, що правовідносини інтелектуальної власності у певній частині схожі з правовідносинами речової власності і водночас мають суттєві «особисті риси», правовідносини інтелектуальної власності є складно структурованими, вони включають суб'єктивні права власності, які щодо низки об'єктів поєднуються з особистими авторськими правами їхніх творців або іншими особистими немайними правами [1, с. 39]. Таким чином, з точки зору пропріетарної теорії, зміст права інтелектуальної власності є своєрідним поєднанням правомочностей власника і особистих прав.

Однак ми у своєму дослідженні пропонуємо застосовувати варіант, заснований на розгляді права інтелектуальної власності як самостійного правового інституту, відмінного від права речової власності. У зв'язку з цим для характеристики змісту права інтелектуальної власності досить умовно можна звернутися до раніше згаданої класичної тріади правомочностей – володіння, користування й розпорядження, постійно обумовлюючи при цьому особливості відносно об'єктів права інтелектуальної власності.

В силу того, що зазначена тріада правомочностей міцно закріпилася в нашій науці і певною мірою у правовій свідомості наших юристів як зміст права речової власності, а визначення зазначених правомочностей можна вважати хрестоматійними, то з метою уникнення непорозумінь і змішування різних понять доцільно використовувати інше визначення змісту права інтелектуальної власності.

На нашу думку, воно може бути наступним: зміст права інтелектуальної власності – це сукупність усіх правочинів, що виникають в його суб'єктів відповідно до закону щодо певного виду об'єктів інтелектуальної власності. Дане формулювання, на наш погляд, з найбільшою точністю відображає сенс поняття, яке визначається, а відсутність зайвої деталізації дає змогу «підвести» під неї найрізноманітніші результати інтелектуальної діяльності та правовідносини, що виникають з їхнього приводу.

На сьогодні нормативно-правова база регулювання інтелектуальної власності є розгалуженою системою, яка включає в себе правові акти, різні за юридичною силою, територією, на яку вони поширюються, і за колом осіб. У найзагальнішому вигляді цю систему можна представити так: міжнародно-правові акти (прийняті в рамках Всесвітньої організації інтелектуальної власності (її спеціалізованих установ); угоди між окремими державами; національне законодавство.

Як показує аналіз законодавства про інтелектуальну власність, до нього входять юридичні норми, характерні для низки га-

лузей права, в тому числі: конституційно-правові; адміністративно-правові; фінансові; цивільно-правові; трудові; інформаційні; юрисдикційні норми, які регламентують питання відповідальності за порушення законодавства та порядок їхньої реалізації.

Конституційно-правові норми становлять ідейну основу сучасного законодавства про інтелектуальну власність. Це, перш за все, положення про свободу творчості, свободу друку, слова, думки, недоторканість особистого життя, право на доступ до інформації та культурних цінностей. Іншими словами, роль Конституції та інших актів конституційного законодавства в регулюванні питань інтелектуальної власності важко переоцінити.

Адміністративно-правові – характеризують систему управління й контролю за інтелектуальними правами.

Фінансові – розкривають порядок фінансування державою та місцевими органами у сфері створення об'єктів інтелектуальної власності.

Велике значення в структурі інтелектуальних правовідносин належить інформаційним, а також правовим відносинам з приводу використання пам'яток культури та інших культурних цінностей.

Цивільно-правові норми регулюють відносини у зв'язку з реалізацією виключного права, а також договірні відносини.

На інтелектуальну власність поширюються загальні принципи спадкування, встановлені цивільним законодавством.

Трудові – характеризують відносини творця мистецького результату з адміністрацією підприємств, установ, організацій з приводу службових творів.

Процесуальні – спрямовані на здійснення у встановленій законом процесуальній формі прав і законних інтересів авторів об'єктів інтелектуальної власності.

Висновки

Здійснивши дослідження права інтелектуальної власності як основи правовідносин у сфері інтелектуальної власності та її місця в структурі українського права, можна зробити висновок, що право інтелектуальної власності (інтелектуальне право) є новою галуззю вітчизняного законодавства, яка перебуває у процесі становлення. Значення цієї галузі зумовлене роллю інтелекту та інформації в сучасному суспільстві. Перспективу її, на наш погляд, важко переоцінити. При цьому правове регулювання відносин, що виникають з приводу створення й використання результатів інтелектуальної діяльності, повинно бути представлене Кодексом інтелектуальної власності України, в основному це пов'язане з тим, що до законодавства про інтелектуальну власність входять юридичні норми, характерні для низки галузей права.

Література

1. Гальперин Л.Б., Михайлова Л.А. Интеллектуальная собственность: сущность и правовая природа. Советское государство и право, 1991. – № 12. – С. 37-42.
2. Рассудовский В.А. Проблемы правового регулирования инновационной деятельности в условиях рыночной экономики. Государство и право, 1994. – № 3. – С. 60-70.
3. Городов О. «Собственность» и «Интеллектуальная собственность». Интеллектуальная собственность, 1994. – № 9-10. – С. 6-17.
4. Гаврилов Э.П. Советское авторское право. Основные положения. Тенденции развития. – М., 1984.
5. Дозорцев В. Информация как объект исключительного права. Дело и право, 1996. – № 4. – С. 27-43.
6. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. Відомості Верховної Ради України, 1994. – № 13. – Ст. 26.
7. Гражданское право: В 2 т. Том II. Полутом 1: Учебник / отв. ред. проф. Е.А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство БЕК, 2000. – 185 с., 202 с.